

## XOJA AHMAD YASSAVIY TA'LIMOTIDA BARKAMOL INSON TARBIYASI TALQINI

**Qarshiyeva Yanglish Abduvali qizi**

*Guliston davlat universiteti*

*Sirdaryo viloyati Guliston shahri 4-mavze*

*Email: [qarshiyevayanglish@gmail.com](mailto:qarshiyevayanglish@gmail.com)*

Tarixga nazar tashlasak, zaminimizdagi ilm-fan gurkirab rivojlangan uygʻonish davrida buyuk islom mutafakkirlari tabiat qonunlarining saqlanishi va bu qonunlarning ilohiy mantiqqa ega ekanligi toʻgʻrisidagi fikrlarga tayanib, oʻzlarining mashhur asarlarini yaratganlar [76; 9].

«Tasavvuf – Sharq musulmon xalqlari maʼnaviy hayoti tarixida muhim oʻrin egallaydi. Islomshunos, sharqshunos, tarixchi, faylasuf olimlar hamda boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar vakillarining izlanishlari islomdagi bu mistik oqimning ijtimoiy ildizlarini ochish, uning musulmon jamoasi maʼnaviy va siyosiy taraqqiyotidagi rolini, ijtimoiy-siyosiy, mafkuraviy vazifalari ziddiyatligini aniqlash, uning yaqin XIV asr davomidagi evolyutsiyasi manzarasini yaratish imkonini beradi. Islomdagi bu oqim vujudga kelishi, shakllanishi, tiklanish va taraqqiy etish davrida tarixiy hududlarning ijtimoiy-maʼnaviy xususiyatidan kelib chiqib, har xil shakl va yoʻnalishlarda namoyon boʻldi. Shu davrlarda tasavvuf mukammal va ravon bir taʼlimotga aylandi» [77; 318].

Tasavvufning asl mohiyati – bu islom dinining ichki, ruhiy yoʻnalishi boʻlib, uning asosiy maqsadi Alloh bilan bevosita va chuqur aloqaga erishish, uning huzurida mukammal inson boʻlishga intilishdir. Tasavvuf, asosan, insonning ichki ruhiy holatini toʻgʻrilash, ruhiy poklanish va Allohni tanish uchun moʻljallangan amaliyotlar tizimidir.

Tasavvufiy yoʻllar va qarashlar shundan iboratki, ular insonning qalbini poklash, dunyo bilan bogʻliq foydasiz, vaqtinchalik orzu-havaslardan xoli boʻlishga yoʻnaltirilgan. Mutasavvuflar yuksak ruhiy maʼnaviyatga erishish uchun quyidagi amallarni bajarganlar:

Zikr – Allohning nomini takrorlash yoki yodga olish – bu ruhiy poklanishga yordam beradi.

Ibodot – doimiy namoz va boshqa diniy ibodatlar orqali Allohga boʻlgan sadoqatni mustahkamlash.

Sabr – har xil sinovlar hamda qiyinchiliklarga sabr-toqat bilan yonashish, Allohning irodasi bilan rozi boʻlish.

Faqrlik – ruhiy poklikka erishish uchun dunyo mol-mulkidan voz kechish, kamtarlikni saqlash.

Tasavvufning tarixiy rivojlanishida koʻplab mashhur tasavvufiy yoʻnalishda ijod qilgan allomalar ichida eng muhim rol oʻynagan mutafakkir zot bu – Ahmad Yassaviydir. Uning asarlari tasavvufning turli yoʻnalishlarini shakllantirgan va oʻzgacha maʼnaviy dunyoqarashni yaratgan.

«Tasavvuf fanining vujudga kelishining sotsial-psixologik asoslari va tasavvuf nima? degan savolga javoblar ham xilma-xil. Ingliz sharqshunosi R.Nikolson XI asrgacha boʻlgan yozma

manbalarini o'rganib, tasavvuf, ya'ni so'fizmning yetmish sakkizta talqinini aniqlagan» [28; 11].

Tasavvuf ta'limotining paydo bo'lishini M.A.Jo'shon quyidagicha tavsiflaydi: «... tasavvuf holi ilm bo'lib, payg'ambarimiz (s.a.v.davrida sahobayi ikromda mavjud edi. Hazrati payg'ambarimiz mutasavvuflarning sultoni edilar. Ul zot hayotlari mobayniga tavoze bilan, ibodatga mshtoqligi bilan, voqealarga ko'rsatgan hatti-xarakatlari bilan tasavvufiy hayot tarzining eng go'zal namunasi bo'ldilar» [57; 57].

Usmon Turar tasavvufga bir ilm yo'nalishi sifatida quyidagi ta'rifni beradi: «Tasavvuf inson qalbidagi yomon sifatlardan xalos bo'lish choralarini o'rgatuvchi, qalbdagi ezgu sifatlar va ularni qo'lga kiritish yo'llarini ko'rsatuvchi, ma'naviy martabalarni bosib o'tib, eng yuksak bo'lmish «komil inson» maqomiga erishmoq qoidalarini o'rgatuvchi va nihoyat, tavhid sirlarini bayon etuvchi ilmdir» [100; 180].

Ayni axborot texnologiyalari rivojlangan murakkab bir davrda yoshlarning ruhiy tarbiyasi, ruhiy kamolotini rivojlantirish ularning ongli tafakkurini zarur ilmlar boyitish hamda ongli mustaqil faoliyat tomon yo'naltirish, ma'naviy tafakkurini yanada boyitish masalalari o'z ahamiyatini yo'qotmagan, aksincha, insonlarni komillik sari yo'naltirish borasida olimlarimiz o'z fikr va mulohazalarini hamda qimmatli ma'lumotlarini yaratgan va ayni damda bu ilmlarni yanada ko'lamini kengaytirish maqsadida izlanishlar olib borishlmoqda.

Bugungi kun odamlari komillikni egallovchi, ya'ni komil insonlikka intiluvchi shaxslardan tarkib topishi lozim. Komillikning bir nechta mezonlari mavjud bo'lib, unda jismoniy barkamollik, axloqiy barkamollik, betakrorlik, aql-zakovatlilik singari shaxsning ijtimoiy tarbiyaviy tarkiblari o'z ifodasini topadi. Komillikning o'ziga xos bosqichlari, obyektiv va subyektiv xususiyatli shart-sharoitlari, omillari mavjuddir. Komil inson imkoniyati cheksiz, o'z iqtidori, iste'dodi, salohiyati, qobiliyati, donishmandligi, qomusiyligi bilan o'z zamondoshlaridan sezilarli darajada ilgarilab ketuvchi, betakror, o'ta (super) ongli, biosfera va neosfera munosabatlarini anglovchi ongli zotdir (onglilikning ongliligi ustuvordir) [120; 137].

Tasavvuf ta'limotining inson ma'naviy olamiga ta'sirini o'rganish bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Tasavvuf ta'limotlarini tadqiq etish hozirgi kungacha davom etmoqda.

Tasavvufni qisqa, keng qamrovli va aniq ta'rifi, bizningcha, O.F.Akimushkinga tegishlidir. U quyidagicha yozadi: «Tasavvuf, bu – islom doirasida maxsus mistik, diniy-falsafiy dunyoqarash bo'lib, uning vakillari shaxsiy ruhiy tajriba orqali odamning Alloh bilan ruhan muloqoti (Allohga yetishish va unga singib ketish) mumkin deb hisoblaydilar. Bunga dilida Allohga muhabbati bilan, ilohiy yo'lda boradigan kishi jazba va tajalli vositasida erishad». Allohning marhamati faqat payg'ambarlarga va imomlargagina emas, hammaga barobardir [20; 3].

Bugungi kungacha Ahmad Yassaviyning hayoti, so'fiylik tariqati, hikmatlari va faoliyatiga oid ko'plab asarlar yozilgan [81; 185]. Ahmad Yassaviyning hayoti va faoliyati Haziniyning «Javohir al-abror» [49], Xoja Abdulxoliq G'ijduvoniyning «Maqomoti Yusuf Hamadoni» [11; 20-37.], Husayn Vassofning «Safinai avliyo» [89; 393], Hasanxo'ja Nisoriyning

«Muzakkiri ahhob», Mavlono Vohidiyning «Mir'ot as-solikin», Alisher Navoiy «Nasoim al-muhabbat» [9; 253], Ko'prulining «Turk adabiyotida ilk mutasavvirlar» [64; 27], V.A.Gordlevskiyning «Ходжа Ахмед Ясеви» [35] Adham Jabaji o'g'lining «Ahmad Yassaviy va uning tasavvufiy qarashlari» [13] nomli asarlarida keltirilgan.

Sharq mamlakatlarida keng tarqalgan tariqat va suluklarning umumiy va mushtarak xususiyati Alloh vasliga yetishga, islom dini, Qur'on va shariat qonun-qoidalariga amal qilishga da'vat etishdan iboratdir. Bahouddin Naqshbandga pir bo'lgan hazrat Mir Kulolning ta'kidlashicha, «Tariqat, shariatni muhofaza etuvchi ilohiy amaldir». Ahmad Yassaviy ham o'zining diniy-falsafiy qarashlarida Qur'on va shariatga asoslangan. Taniqli olim I.Sultonning Ahmad Yassaviy ta'limotining asosiy jihatlari haqidagi quyidagi fikrlari diqqatga sazovor: «To'rt mavzu, yana ham to'g'rirog'i – to'rt maqsad Yassaviy adabiy merosining asosini tashkil etadi, – deb yozadi u. – Buyuk mutafakkirning birinchi maqsadi – odamlarni Allohni tanishga, uning yaqini bo'lishga da'vat etishdir. Ikkinchisi – dunyodagi gunohni, ayniqsa, adolatsizlikni qoralash, uchinchisi – adolatsizlik qurboni bo'lgan insonni himoya etish va adolatga da'vat etishdir. To'rtinchi maqsadi – bu dunyoning dog'larini insonga yuqtirmaslik uchun, uning gunohlaridan insonning tozaligini saqlash yo'li yoki vositasi sifatida bu dunyodan nari turishga, ya'ni tarkidunyochilikka da'vat etish. Yassaviy ijodining hamma boshqa g'oyalari shu to'rt mavzu, maqsad doirasidan uzoqqa ketmaydi» [6; 58]. Darhaqiqat, Allohni tanish uchun birinchi galda islom asoslari bo'mish «Qur'oni Karim» hamda Hadisi shariflarga suyanmoq, ularning g'oyalariga sadoqat bilan amal qilish taqozo qilinadi.

Xo'ja Ahmad Yassaviy hikmatlari insondagi yuksak psixologik sifatlarning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan;

Nafsim mani yo'ldan urib xor ayladi,

Termultirib xaloyiqqa mani zor ayladi [15; 10] – nafs kishining ma'naviyatini susaytiradi, qalbdagi osoyishtalikni barham topishiga olib keladigan ichki ojizlik hisoblanadi. Yassaviy esa ichki ojizlikni yengish orqali insonda irodaviy sifatlarni o'stirish orqali nafsni yengishga da'vat etadi.

Barcha insonlarda hayotiy ehtiyojlar mavjud. Ammo biz insonlar ehtiyojimizdan ortig'ini istaymiz va unga erishish yo'lida shaxsiy sifatlarimizga zid keladigan amallarni bajaramiz. Shu kabi holatlarda, nafsimiz ortganda undan qanday xalos bo'lish mumkin degan savolga Yassaviy shunday javob qilgan.

«Nafs yo'lig'a kirgon kishi rasvo bo'lur,

Yo'ldin ozib, toyib, to'zib gumroh bo'lur.

Yotsa – tursa shayton bila hamroh bo'lur...» [169], [170], [15; 10].

Yassaviyya ta'limotining aksariyat qismi imon-e'tiqod tarbiyasiga bag'ishlangandir. Unda qirqta maqom ko'rsatilgan bo'lib, ulardan o'ntasi lohut, ya'ni ma'rifat va ilm olishga qaratilgan. Bunda, asosan, inson aqliy jihatdan tarbiyalanishi asoslanadi. Shu nuqtayi nazardan, buyuk alloma ma'rifat maqomi insonda aql va tafakkur shakllanishining poydevori ekanligini ko'rsatadi. Bu maqom insonning axloqiy shakllanishini ham o'z ichiga qamrab oladi, deb

izohlaydi. Shuningdek, u aqliy tarbiya va axloqiy shakllanish jarayonlarini o‘zaro uzviy bog‘liqlikda ham asoslab bera olgan.

«Devoni hikmat» asarida yozilishicha, Xoja Ahmad Yassaviy piri Arslon Bobni dafn etgach, dunyo kezish, bilim olish uchun olis yo‘lga otlanadi [15; 27]. Islom dinining Sharqda yongan chirog‘i Buxoroyi sharif ilmga intiluvchi yosh Ahmad Yassaviyni o‘ziga tortar edi. Ovro‘poliklar o‘sha vaqtlardayoq bu shaharni ikkinchi Rumo (Rim) deb atardilar. Buxoroda zamonasining eng buyuk allomalaridan biri, ko‘plab shogirdlar va aynan Ahmad Yassaviyning ham ustozlari hisoblangan Shayx Yusuf Hamadoniy yashar va shogirdlariga saboq berar edi. Xoja Ahmad Yassaviy turli mashaqqatli bosqichlar va riyozatlar vositasida o‘zini tarbiyalab, og‘ir imtihonli uzoq yo‘lni bosib o‘tib, oliy ruhiy olam sirlariga yetishgani, ya‘ni valiylikka erishgani uchun o‘z nafsidan, kibr-u havodan ustun kelgan edi. Quyidagi baytlarda buni yaqqol ko‘rish mumkin:

«Jondin kechgan chin oshiqlar dunyo demas,  
Bu dunyoda sud-u ziyon bo‘lsa bilmas,  
Nafsi o‘luk, ob-u taom g‘amin yemas,  
Dunyo kelib, jilva qilsa boqqani yo‘q» [15; 128].

Ayni vaqtda ulug‘ shoir o‘zini o‘zgalardan ustun qo‘ymaydi, valiyman, deb kibr-u havoga berilmaydi, Aksincha, o‘ziga tanqidiy nazar bilan qaraydi, o‘zini va o‘zgalarni bilimdonlikka, kamtarlikka chaqiradi:

«Yo‘ldan chiqib, ozganimni bilmadim men,  
Haq so‘zini qulog‘imga olmadim men,  
Bu dunyodan ketarimni bilmadim men,  
So‘rar bo‘lsa, men qul anda ne qilg‘ayman?» [15; 183]

Sohibqiron Amir Temur 1395-yili Xoja Ahmad Yassaviy qabri ustida ulkan maqbara qurdirdi. Uning sirliligi, mahobati va go‘zalligi Bibixonim, Oqsaroy, Buxoro Arki, Shayxul Olam (Sayfiddin Boharziy) tarixiy obidalari bilan bimalol bellasha oladi. Maqbaraning 35 ta xonasi mavjud. Qozog‘iston respublikasi hududida joylashgan Yassidagi Xoja Ahmad mozorlari ayni shu kunlarda butun dunyodan keladigan muqtadiy muxlislar uchun obod va fayzbaxsh ziyoratgohdir. Yassaviy ta‘limoti esa muntazam ravishda oldimizni to‘sib turadigan hayot murakkabliklari va chigalliklari orasidan to‘g‘ri yo‘l topib odimlashimiz uchun eng yaxshi tarbiya dasturlaridan biriga aylangan.

### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR**

1. Husayn Vassof. Safinayi avliyo (turk tilida). – Istanbul, 1990.
2. Homidiy Haqqul. Tasavvuf allomalari. – T.: Sharq, 2009.
3. Ibrohim Haqqul. Ahmad Yassaviy (XI asr – 1166) <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-mumtoz-sheriyati/ahmad-yassaviy>
4. Ibrohim Haqqul. Oldingdan oqqan suvning qadri. Ziyouz.com. 25.10.2013

5. Ismoilov M. Shayx Xudoydod «Bahr al-ulum» asari Markaziy Osiyoda tasavvuf tarixiga oid muhim manbaa (XVIII asrning ikkinchi yarmi)». Tarix. f. n. diss. – T.: 2006. – 157 b.
6. Islom ensiklopediyasi. – Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. – B. 455.
7. Ismoilov Q. Xorijda tasavvuf ta'limotining o'rganilishi. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2008.